

2. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1979. – 156 с.
3. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 141 с.
4. Хвильовий М.Г. Я (Романтика): Вибрані твори / М. Г. Хвильовий. – К.: Веселка, 1993. – 271с.
5. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351с.

УДК 37 017.92+398.88

Василь Загороднюк
(Херсон)

МОВНО-ФОЛЬКЛОРНІ ЗАСАДИ ДУХОВНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються взаємозв'язок та взаємовплив фольклорного й духовного, їхня еволюція, проблеми співіснування, вплив на суспільний розвиток теперішнього часу.

Ключові слова: фольклор, духовність, слово, мова.

This article investigates interconnection and interference of folkloric and spiritual, their evolution, coexistence problems, influence on social development of present time.

Key words: folklore, spirituality, world, language.

Співжиття фольклорного і духовного у просторі й часі є взаємозумовленим і логічним. Це підтверджується всім поступом розвитку людства. Але до проблем фольклорно-духовних наукове ставлення було не завжди об'єктивним і гуманним. Це пояснюється низкою причин, зокрема ідеологічних, нормами і законами тоталітарних систем, нетерпимістю до інакомислення. У наш час, коли в Україні йдуть державорозбудовчі процеси, суспільна і наукова думка активізується до осмислення складних і багатогранних явищ фольклору і духовності. Адже вони були і залишаються однією зі складових народної культури, впливають на розвиток громадсько-політичних, мовних, етичних, релігійних, художніх принципів.

Визначення і розуміння термінів, а тим більше у їх сув'язі – «фольклор і духовність» не є простими. У наукових виданнях дається їхнє трактування, першого більше, ніж другого, хоча у пострадянський період ця диспропорція урівноважується, але вони потребують додаткової аргументації. Це й зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Ця тематика наявна у працях О. Потебні, В. Проппа, К. Юнга, Е. Неймана, Д. Фрезера, А. Киченка, А. Фядосіка, Г. Штона, А. Какурина, М. Заковича, А. Меня, М. Еліаде, Г. Лозко, Л. Виноградова, Г. Волошина, М. Новикова. Подальший поступ у цьому напрямку даватиме змогу глибшого розуміння проблеми, її реалії, вплив на теперішні процеси суспільного розвитку. І логічним є хоч би стислий ретроспективний підхід нашої розробки.

Розвиток свідомості як психічного процесу нерозривно пов'язаний з розвитком мови. Це взаємозалежності першооснови – центроверсія як природжена тенденція цілого до створення єдності своїх частин і до синтезу їх в об'єднуючі системи, як основна рухома сила еволюції свідомості, інтегруюча інтровертний і екстравертний полюси психіки до розвитку самотності [10]. У цій еволюції свідомості позасвідоме є органічним складником цього процесу, яке з багатьох причин до відповідного часу може бути неусвідомленим, або може таким і залишитися на рівні колективного чи індивідуального у латентному стані. Динамічні процеси свідомості та мови найтісніше пов'язані з трудовою діяльністю, мисленням. Вони виражаються умовно рефлекторно голосовим апаратом у слові як основної одиниці мови. Уже біблійний вираз: «Споконвіку було слово, а слово в Бога було, і Бог було слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через нього повстало, і ніщо, що повстало не повстало без нього»

[1, с. 112] спрямовує хід нашої думки до осмислення феномену слова. За О. Потебнею, воно характеризується трьохвимірністю: звуковою формою, значенням і внутрішньою формою, вона «окрім фактичної єдності образу дає ще значення цієї єдності, вона є не образ предмета, а образ образу, тобто уявлення» [12, с. 147]. На шляху від міфічного мислення до власне поетичного, слово пройшло метафоризацію, визначилося образно-узагальнююче, символічно. Його динаміка синонімічна мовній динаміці, тільки у складніших формах, зокрема, семантичних. Звичайно, питання виникнення мови за своєю сутністю також є надзвичайно складним. На думку В. Проппа, вона «ніким не видумана, і не має ні автора, ні авторів. Вона виникає і змінюється цілком закономірно і незалежно від волі людей, скрізь там, де для цього в історичному розвитку народів створилися відповідні умови» [13, с. 22].

Біблійне свідчення: «І була вся земля – одна мова та слова одні» [1, с. 10] із розвитком дій змінюється на «...бо там намішав Господь мову всієї землі» [1, с. 10]. Причиною цього було будівництво Вавилонської вежі, яке здійснювали люди по своїй волі, а втратили спільну мову з Божого втручання, відтак будівництво не здійснилося, бо люди не розуміли один одного. Прагнення віруючих наблизитися до Бога саме наяву, тобто підніматися вгору по збудованій споруді, а не духовно, було розцінено ним як гординю, зухвальство і тому він розділив народи і мови. Виходячи з цього можна робити припущення про духовні, морально-етичні причини виникнення мов. Гіпотези з цієї проблеми часто оперують не науковими аргументами, а національно-патріотичними. На зразок: якою мовою говорили Творець, Адам, Єва, яка була мова у Раю. Думок про мовне середовище у Пеклі нами не зустрічалося. Д. Фрезер констатує, що «походження мови є одним із самих захоплюючих і в той же час самим трудним питанням» [14, с. 171].

До співвідношення, хто є у більшій мірі на першопочатковій стадії носієм мови – особа чи колектив, можна навести думку Є. Неймана, «... але цілком вірогідно, що сама психічна структура індивіда побудована на історичній послідовності людського розвитку в цілому» [10, с. 283]. Тобто, індивідуальне і колективне, тісно взаємопов'язані. Індивід виховується колективом, який складається або визначається індивідами. Роль колективного, особливо у період дитинства, юності значна. У той же час, як писав К. Юнг: «Ніхто не в змозі виховати особистість, якщо вона сама не є особистістю» [18, с. 54]. Важко протистояти тим деградаційним проявам, котрі маскуються «загальним благополуччям», наприклад, примусова колективізація в Україні. Та це протистояння було і у діях, і вчинках конкретних особистостей, і колективним. Та воно було переможене тоталітарною системою. Досліджуючи психічні процеси, зокрема елементи колективного позасвідомого К. Юнг називає їх першопочатковими образами або архетипами. Це інстинкти, які виражаються у свідомості в образах. Виходячи з цього вчений робить висновок: «Безсумнівно, що ці образи фантазії мають свою найближчу аналогію з міфологічними типами. Тому можна допустити, що вони взагалі відповідають конкретним колективним (а не особистим структурним елементам людської душі і успадковуються так, як морфологічні елементи людського тіла» [18, с. 54]. Міфологія генетично з пов'язана з наступним культурним розвитком, а фольклор, який знаходиться біля її джерел, став своєрідним дуальним каталізатором у переосмисленні семантики слова, у еволюції – міфології у міфопоетику, яка суттєво визначає стан його розвитку. Досліджуючи теоретичні засади фольклору А. Киченко висловив думку: «Фольклор, по суті, є культурним спрямуванням, яке перейняло, законсервувало і практично повністю зберегло міфологію як систему світоглядну. При цьому підкреслюю: фольклор зберіг не тільки формальні (структура, повісткування, мотив, сюжет...), скільки змістовні компоненти міфологічних уявлень, їх логіку, риси і семантику міфосвідомості» [7, с. 29]. За логікою розвитку ентомонолітної словесної культури, у цьому русі альтернативи не було. Бо міф і фольклор мали один знаменник, який для слова здобув культурно-домінантне значення. Тому він впливав і впливає на світоглядні переконання людей. Міра цього процесу зменшується у суспільній свідомості, це пояснюється посиленням технократичного способу життя, переакцентацією моральних цінностей. У той же час фольклорні надбання частіше використовуються у літературі. Мабуть, письменники гостріше відчують, інтуїтивно

прагнуть прийти до першоджерел, духовні цінності яких у більшості, приймаються без застережень. Саме тому тенденції до забуття не може бути, бо це – моральне виродження. «Не випадково, – пише А. Фядосік, – і тепер підвищується цікавість до фольклору майже у всіх країнах світу» [15, с. 57]. Проблема його співжиття із мистецьким сьогоденням актуалізується. Приймаючи тезу Г. Штона: «Фольклор – це зупинена, перетворена на світотлумачний макроканон вічність...» [16, с. 6], продовжуємо, що з неї пульсують своєрідні інформаційні коди, які з сучасних позицій сприймаються або інтерпретуються. Якщо спостерігається забуття або ігнорування, то це симптоми деградації. Фольклорні твори існують не реліктами, їхня взаємодія із неформальною культурою набуває нових форм. Навіть загальнолюдські духовні цінності, зберігаючи свою фольклорно-ритуальну основу, стають динамічніші, мімікрізуються до сучасних реалій. Подібні процеси відбувалися між язичництвом і християнством. Нині свято Івана Купала у промисловому місті, ікона в автомобілі, молитва ченців за перемогу футбольної команди, священник у забої шахти освячує її, подібні дієства стають уже не сенсаціями бо їх об'єднує одне ціле – духовність.

Розуміння і пояснення цього складного явища, окрім фольклорних джерел, наявні в працях Сенеки, Епіктета, Орігена, Роттердамського, Сковороди, Толстого, Соловйова, Камю, Бердяєва та інших мислителів. У християнській релігії «першим систематизатором і пропагандистом духовності був апостол Павло» [6, с. 6]. Він обґрунтовував, що в людині одночасно співіснують дух, душа і тіло, а звідси виводив три можливі рівні життя. Поняття і зміст духовності започатковані ним у першому Посланні до Коринтян і в Посланні до Галатів з часом поглиблювалося і уточнювалося, заперечувалося. Сучасний дослідник проблеми М. Закович констатує: «У філософській думці утвердилося розуміння духовності як якісної характеристики свідомості, вчинків і дій людини, її здатності творити добро на благо суспільства, свого народу, держави. А раз так, то будь-яка людина, незалежно від її світоглядної орієнтації, є духовною. У християнській традиції духовність пов'язують з вірою в Бога та дотриманням християнських чеснот. Тому розуміння духовності виключно в релігійному дусі видається дещо звуженим» [4, с. 42]. Раціоналізм, практицизм, тверезий розрахунок, естетизм у повсякденному житті виходячи з загальнолюдських цінностей є духовними. У любові до Бога теж є корисливість, яка мотивується надією на прощення гріхів. Дослідник А. Какурін виділяє дев'ять принципів, по яким яким виділяє зміст духовності [6]. Їх можна продовжити, цей процес безмежний, оскільки таким є духовне вдосконалення людини. О. Мень осмислюючи це багатогранне питання, зізнається, «...це те, що навіть важко визначити словами» [9, с. 187]. Виходячи з висловлювання Ф. Затворника, що духовність є нормою людського життя, то безумовно – ці категорії нероздільні. Дослідження наукові та релігійні останнім часом у цьому руслі не є антагоністичними. Вони є спільною протидією аморальності, насильству, вандалізму, наркоманії. Духовні цінності осмислені, аргументовані у Біблії, Корані, Книзі Мертвих, Ригведі, Бхагавадїті [17] та інших джерелах: безкорисливість, воля, совість, краса вписуються у загальноприйняті людські моральні норми.

Їхнє вираження закономірне у фольклорних надбаннях тому, що останні щонайтісніше в одночасі концентруються у релігійній і світській свідомості. Саме у фольклорі викристалізувалися народне розуміння, погляди, орієнтири на найважливіші сфери діяльності, буття і неперехідні життєві цінності. Враховуючи ритуально-магічні, соціально-побутові функції усної словесної творчості, у цьому комплексі об'єктивніше сприймаються компоненти духовної культури. Народознавчі свідчення підтверджують це. Наші предки здавна з повагою ставилися до флори і фауни. Часто рослини, птахи, тварини ставали культовими. Складалася ціла система звичаїв, як поводитися з ними. Дослідниця Г. Лозко пише: «Ще з доби трипільців-пеластів існує староукраїнське повір'я про святенність лелеки... Вірогідно, що лелека був тотемом племен, які населяли Подніпров'я в 2-4 тисячоліттях до н. е. Вбивство цього птаха прирівнювалося до вбивства людини. Нині в Україні є прикмета, якщо на хаті звив гніздо лелека, то в ній поселилося щастя» [8, с. 54] Залишається без відповіді питання, чому так високо цінувалося життя лелеки, а в

фольклорних свідченнях про нього на відміну від інших птахів сказано мало. Зокрема, у піснях частіше згадуються зозуля, орел, сокіл, чайка, ворон, голуб. Наше пояснення цього факту полягає в історичному аспекті, а саме драматичній, часто трагічній долі нашого народу. Лелека як символ щастя не «допускався» сюди. Він був тим духовним оберегом і оберігався людьми для вищих духовних цілей. Це Мати – птиця, яка живе між небом і землею і стала наче сполучною ланкою між ними для людей, духовні пориви яких можна бачити і в більш приземленій істоті – героїчно оспівуваному коневі, котрий часто з тих же причин стає крилатим. На означення духовних цінностей образ коня постає у піснях, думках, казках, легендах. Язичницькі культури пов'язані з поклонінням цій тварині підтверджують фольклорні джерела. В іншому випадку дійства пов'язані з вербою і калиною тісно переплітаються з піснями, прислів'ями та приказками. Уже самі назви пісень про них переконують у тому, наскільки вони вжилися у єство народного духу [5]. Їхнє тематичне розмаїття підтверджує диференціацію проявів морального і матеріального життя. Народна мудрість «Без верби і калини нема України» є духовною квінтесенцією символічного узагальнюючого характеру. В обрядовій звичаєвості як одне з найдавніших дерев України, використовувалася вишня. Новий рік – свято Прабога Сварога увінчувалося саме нею. На сьогодні цей звичай витіснений вирубуванням ялинок, сосон. Своєрідною компенсацією стало роблення вишневих віночків на день Івана Купала і фольклорні твори про вишню.

У процесі проведеного дослідження нами розглянуто деякі аспекти явищ фольклору і духовності. Це дозволяє робити певні висновки та узагальнення. А саме, фольклор і духовність – природні чинники еволюційного поступу людства, вони наявні із самих ранніх часів розвитку цивілізації. Є її характерними ознаками. Це завжди динамічні та самодостатні системи, котрі взаємозалежні та взаємодоповнюючі. Часто з'єднуючою ланкою між ними виступає усне народне слово, а згодом і літературне. Виходячи з цього контексту, фольклор і духовність стали домінантами при визначенні загальнолюдських цінностей. У наш час служать своєрідними запобіжниками аморальним, деградаційним процесам, є позитивними орієнтирами розвитку сучасного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія // Свята Євангелія від Івана. Глава 1. Вірш 1–3. 1991. – С. 112.
2. Виноградова Л. Фольклор как источник для реконструкции древней славянской духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. – М.: Изд-во Наука, 1989. – 272 с.
3. Волошина Г. Языческая мифология славян. – Ростов – на – Дону: Феникс, 1996. – 447 с.
4. Закович М. Про духовність і освіту // Людина і світ. – 2001. – Вип. № 9. – С. 42–44.
5. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості / Упорядник Шумада Н. – К.: Вид-во Веселка, 1989. – 606 с.
6. Какурин А. Что такое духовность? // Школа духовности. – 2001. – Вип. № 3. – С. 6–9.
7. Киченко А. Введение в теорию фольклора. – Черкасы: Б. и., 1998. – 175с.
8. Лозко Г. Українське народознавство. – К., 1995. – 198 с.
9. Мень А. Труден путь к диалогу. – М.: Вид-во Радуга, 1992. – 462 с.
10. Нейман Э. Происхождение и развитие сознания. – М.: Изд-во Рефл-Бук, 1998. – 464 с.
11. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь // Українські замовляння. – К.: Вид-во Дніпро, 1993. – С. 7–29.
12. Потебня А. Эстетика и поэтика. – М.: Изд-во Искусство, 1976. – 613 с.
13. Пропп В. Фольклор и действительность. – М.: Изд-во Наука, 1976. – 325 с.
14. Фрезер Д. Фольклор в Ветхом завете. – М.: Изд-во Политиздат, 1985. – 511 с.
15. Фядосік А. Фольклор і масова культура. – Мінськ, 1986. – 174 с.
16. Штонь Г. Фольклор і модерн. Сумісність художніх кодів // Український модернізм зі столітньої відстані. Зб. наук. праць. Вип. № 10. – Рівне, 2001. – С. 4–9.
17. Элиаде М. Священные тексты народов мира. – М.: Изд-во Наука, 1998. – 624 с.
18. Юнг К. Структура психики и процесс индивидуализации. – М.: Изд-во Наука, 1966. – 269 с.